

Hbl
29.7.82

Torsdag med THORS

15

I språkspalten förra veckan hade det insmugit sig ett tryckfel. Där talades om ett banknamn i Sverige som skall skrivas **Uplandsbanken** (med bara ett **p**, trots att man numera skriver både **Upland** och **Uppsala** med två **p**). Sådana ålderdomliga stavningar av namn är som bekant inte heller okända hos oss.

"Kan ett ord som **station** användas som bestämd form, t.ex. **gå till station**?"

Frågan kan besvaras med **nej**. Det är vanligt att ord på **-n** saknar ändelse i bestämd form, både i finlandssvenskan och i central-svenskt talspråk, bl.a. i Stockholm. Det heter därför i tal t.ex. "Länsman ringde till station". Också ord på **-nd** brukar förekomma utan slutartikel i tal. Jag har bl.a. hört ett (sydfinländskt) uttryck "som hund i brunn me' locke' på" använt om någon som har det riktigt dåligt.

Skriftspråket kräver emellertid att artikeln utsättes. Det heter därför "Länsmannen ringde till stationen", och om någon hittade på att i skrift använda uttrycket om hunden, skulle det ha formen "som hunden i brunnen osv.". Det bör vidare (i skrift) heta "gå till stationen", "det ringde i telefonen".

En annan frågande undrar: Heter det "han var italienare" eller "Han var en italienare"?

I sådana uttryck, dvs. där vi har ett predikativ utan bestämning, vilket anger t.ex. nation eller samhällsställning brukas inte någon artikel. Följaktligen heter det "Han var italienare", "Han är diktator i sitt land", "Han var läkare till yrket". Om det kommer en **somsats** såsom bestämning till en nations- eller yrkesbeteckning, används däremot obestämd artikel: "Hennes far var en italienare, som länge bodde i Finland." — Från uttryck av den ovan omtalade typen måste man noga skilja uttryck där som har betydelsen "såsom": "Han

I dåliga detektivromaner räknar folk tegel då författaren avser att de är fängslade. Tyvärr noteras uttrycket ofta även i dagsstidningar. Men kanske det blir en bättring nu då prof. Thors berättar vad han anser om formuleringen.

var stolt som en spanjor".

Det händer ibland att talspråkliga formuleringar i tryck eller skrift gör ett egendomligt intryck. Bland många exempel skall i dag bara nämnas två: "Nog är det lustigt att skattestyrelsen skickar det svenska materialet långt senare än det finska". Det är väl knappast någonting som lockar fram ett leende. Det hade varit bättre med t.ex. följande formulering: "Nog är det märkvärdigt...". Följande formulering gillas åtminstone inte av mig: "X. (misstänkt för en förbrytelse helt

nyligen) har sammanlagt räknat tegel i minst tio år". Man förstår vad som menas, men sammanhanget är för allvarligt för att den skämtsamma talspråkliga frasen "räkna tegel" (sitta i fängelse) skulle passa. Rent talspråkliga formuleringar är ofta bra, även i skrift, men de bör undvikas i sammanhang, där de kan leda till löje eller verkar stötande.

"I vissa sånger påträffas ett uttryck **skål, gutår**. Har **gutår** att göra med **god tår** eller vad har det för ett ursprung?"

"Gutår" har uppkommit ur ett äldre "gott år", som väl ursprungligen innebar en önskan om god årväxt, en naturlig önskan i det gamla bondesamhället. En text från 1400-talet har det belysande uttrycket "drikker herra abote fore got ar (för gott år), at Gud giffui got ar bondom (åt bönderna). — **Gott år** har i uttalet blivit "gutår", liksom vi dagligen hör **god dag** uttalas "guda".

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

Hbl 5.8.82

ÄLDREFRÅGOR och andra ord med **Äldre-** i stället för **åldrings-** kan väcka undran — men de är nog på väg in i språket. Som faktiskt behöver kunna göra skillnad på "äldre" och ännu äldre = **åldringar**.

ANDRA FRÅGOR som ni önskar få utredda i språkspalten? Skriv då till prof. Thors, så vidarebefordrar Hbl:s red. breven till hans sommarviste i Oravais!

En frågande har fäst sig vid böjningsformer **skalaga** (päron) "skalad potatis", **injälaga** "inhägnat", som hon har hört i åländskt folkmål. Vad beror den egenartade böjningen på?

Böjningsformer av samma slag förekommer också annars i södra Finland, t.ex. **malaga** "malet", jämför den vanliga finlandssvenska formen **malad**. Typen är gammal: man kan troligen föra den tillbaka till 1400-talet. Den har sitt ursprung i analogi med böjning av ord på **-og**, som i äldre svenska (och i nutida mål) motsvarade det nutida **-ig**, t.ex. **skyldog**, **blodog**. Småningom miste dessa sitt **g**, så att man fick t.ex. **blodo**, men i böjd form fortfarande **blodoga**. När då participet av t.ex. **mala** lydde **mala**, låg det nära till hands att ge den böjda formen ett **g** och den blev till **malaga**. Jag tackar hjärtligt för hälsningarna och hälsar från ett just nu soligt Oravais.

En annan frågande känner undran inför sådana moderna sammansättningar som **äldreomsorg** och **äldre-frågor**.

Åtskilligt tyder på att dylika

sammansättningar är på väg in i språket, inte bara hos oss. I dagarna har det hållits en konferens i Wien, som Svenska Dagbladet kallade "konferensen om äldre-frågor" och — enligt samma tidning — diskuterades där, om en **äldrefond** skulle grundas.

Det är begripligt, om man inte vill tala om "äldringsfrågor" eller om någon "äldringsfond". Betydelseskällnaden mellan **åldring** och **äldre** (personer, människor) är tydlig: **åldringen** framstår som "mycket gammal". De nämnda sammansättningarna innebär utan tvivel en språklig nyhet, men enligt min mening en nödvändig nyhet.

Det har ett par gånger varit tal om namn på dagarna i dymmelveckan. En österbottnisk dam — med något nordligare bakgrund än de tidigare frågarna och jag — berättar att man i hennes hemstad talade om **suckarnas måndag** och **tårarnas tisdag**. Beträffande "tårarnas tisdag" har jag förmodat att det beror på en omtolkning av det folkliga **tränotisdag** "trantsisdag" efter tyskans **Tränen** "tårar". Detta omtolkade namn har tydligen i sin tur gett upphov till **suckarnas måndag**, som svårligen kan kallas något folkligt namn.

"Varför heter det rannsaka hjärtan och njurar? Det där med hjärtan kan jag möjligen förstå, men njurarna?"

Uttrycket, som ju innebär att man granskar en människas innersta uppsåt, har biblisk bakgrund; det återgår väl närmast på Uppenbarelseboken 2:23, där det i grundtexten ordagrant heter "njurar och hjärtan". I Gamla Testamentet framträder tanken att människans inre organ är säte för hennes själsliv.

Rannsaka betyder för oss att "undersöka". I gammal tid som t.ex. i de fornsvenska landskapslagarna var **rannsaking** en husundersökning, särskilt för att finna tjuvgods. Den användningen av ordet är ursprunglig. På isländska fanns ett ord **rann** med betydelsen "hus", som också har gett ett annat, mycket vanligt svenskt ord, nämligen **granne**. En blick på gotiskan (från 300-talet e.Kr.) visar att "granne" där hette **garazna**. **Razn** var goternas form för "rann" och betydde alltså "hus", **ga-** motsvarar tyskans förstavelse **ge-** och kan återges med "sam". **Granne** var tydligen en som bodde i samma hus och kan eventuellt ha syftat på s.k. storfamiljer, där de gifta barnen bodde kvar.

Det märkliga beträffande **granne** är att det finns bara i svenska, norska, isländska och som sagt i den urgamla och utdöda gotiskan. De andra germanska språken har i stället en motsvarighet till vårt **nabo** (egentligen: "närboende"): engelskans **neighbour**, tyskans **Nachbar** och danskans **nabo**.

Carl-Eric Thors

